

Шатілова О. С.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

КАТЕГОРІЯ АВТОРИЗАЦІЇ В АСПЕКТІ ТЕОРІЇ ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ

Анотація. У статті досліджено структурні особливості категорії авторизації в аспекті теорії функційно-семантичного поля. Встановлено закономірності здійснення міжсуб'єктної взаємодії. Розкрито семантичну структуру категорії авторизації. У межах функційно-семантичного поля авторизації виокремлено два поля: поле прямого засвідчення та поле непрямого засвідчення. Їх розподілено на мікрополя на підставі способу отримання інформації. З'ясовано, що кожне з виокремлених мікрополів має власні засоби вираження, які нерідко перетинаються між собою.

Ключові слова: функційно-семантичне поле, ядро, периферія, категорія авторизації.

Постановка проблеми. У дослідженнях сучасних лінгвістів набув поширення функційний підхід до мовних фактів і явищ, за якого вихідним пунктом вважають певне загальне значення, а потім встановлюють низку різнорівневих мовних засобів, що слугують для вираження цього загального значення. Такий підхід бере витоки з мовних досліджень у руслі функційної лінгвістики.

Функційний підхід до мови базується на понятті мовної системи. Так, Й. Вахек називав мовну систему «інструментом думки й комунікації», «системою засобів, що слугує певній меті» [1, с. 100]. Основою виокремлення одиниць у такому підході є функційна тотожність, зумовлена спільністю виконуваної комунікативної функції. Такий підхід втілює семантико-функційний принцип розгляду мовних явищ зі спіранням не на формальні чи релятивні властивості мовних одиниць, а на їхнє значення й функціонування в мовленні. На думку Н.О. Слюсареві, широке семантичне дослідження мовних фактів є найбільш характерною рисою сучасного підходу до теорії функцій у граматиці [2, с. 56].

Об'єктом вивчення функційної граматики є комплекси різнорівневих мовних засобів, які взаємодіють під час виконання певних семантичних функцій. Ці комплекси по-різному названо дослідниками: граматики-лексичними полями [3], функціональними підсистемами [4], функціонально-семантичними полями [5; 6]. Як і О.В. Бондарко та О.І. Беляєва, послуговуватимемося терміном «функційно-семантичне поле» (далі – ФСП), адже він відображає як сутність цієї підсистеми мови, так і її структуру. О.В. Бондарко стверджує: «ФСП – це двобічна (змістовно-формальна) єдність, формована граматичними (морфологічними й синтаксичними) засобами цієї мови разом із взаємодією лексичних, лексико-граматичних і словотвірних елементів, які належать до тієї ж семантичної зони» [7, с. 40].

Функційна системність синтаксичних категорій є об'єктом розгляду функційного синтаксису, завдання якого – описати структури, за допомогою яких можна виразити певні категорійні значення. Навколо певного категорійного значення, семантичного центра певним чином структуруються способи, за допомогою яких це значення можна виразити.

Питанням ФСП присвячено мовознавчі дослідження таких лінгвістів, як В.Г. Адмоні, О.І. Беляєва, О.В. Бондарко, Й. Вахек, В.В. Виноградов, О.В. Гулига, Ф. Данеш, Ю.М. Караулов, І.М. Кобозєва, В.М. Павлов, З.Д. Попова, Н.О. Слюсарєва, Й.А. Стернін, Г.А. Уфимцева, Г.С. Щур та інші. Риси «польового підходу» пов'язані з лінгвістичною традицією, а тому простежуються в роботах авторів, які можуть і не послуговуватись самим терміном «поле» [8].

Будь-яке поле має домінують. Домінують є конститuent, який є найбільш спеціалізованим для вираження цього значення, найбільш однозначним та систематично вживаним.

Предметом дослідження обрано семантичну категорію авторизації, яку вперше репрезентовано в аспекті ФСП, що забезпечує актуальність розвідки.

Метою статті є аналіз категорії авторизації шляхом розкриття її семантичної структури та встановлення закономірностей здійснення міжсуб'єктної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Підставами для виокремлення семантичної категорії авторизації є наявність низки різнорівневих засобів мови, об'єднаних на основі спільності їхніх семантичних функцій. Авторизацією є кваліфікація інформації з позиції джерел її повідомлення. Вона проявляється в опозиції «своє – чуже». Категорія «авторизація» вже потрапляла до фокусу уваги лінгвістів, проте на сьогодні не досліджено її структуру в аспекті ФСП.

Г.О. Золотова розглядає авторизацію як один зі способів ускладнення моделі речення за лінійною модусу. Сутність цієї категорії науковець визначає так: «<...> різноманітними, проте цілком придатними для опису способами до речення, яке містить ту чи іншу інформацію про об'єктивну інформацію, вводять другий структурно-семантичний план, що вказує на суб'єкт, «автора» сприйняття, констатації або оцінки явищ дійсності, а іноді й на характер сприйняття» [9, с. 263]. Засоби авторизації можуть бути найрізноманітнішими: від прийменниково-відмінкової форми імені (на його думку) до двоскладної дієслівно-іменникової моделі (*я бачу, він вважає*). Г.О. Золотова використовує поняття «авторизувальна модель» та «авторизована модель», під першим розуміючи структурно-смісловий компонент речення, за допомогою якого вводять другий суб'єктний план висловлення, а під другим – основну модель речення, до якої вводять ускладнювальний авторизувальний компонент. Дослідник виокремлює декілька основних різновидів авторизації:

1) авторизація, яка вводить суб'єкт кваліфікувальний. Нею оформлено двоскладні іменні моделі, що містять оцінку, кваліфікацію предметів і явищ або розкривають зміст понять. Вказівка на «автора» може виражатися у формі або прийменниково-відмінкової конструкції, або «головного речення», при якому авторизована модель посідає місце «підрядного» (*Для нього ця книга не цікава; Йому здається, що ця книга не цікава*). При

цьому авторизувальна модель може містити авторизовану (*Він розцінює статтю як помилку*), і навпаки, авторизована модель може *вміщувати* авторизувальну (*Стаття розглядається ним як помилка*);

2) авторизація, яка вводить до повідомлення суб'єкт сприйняття (вміст авторизованої моделі вводиться дієсловами *бачити, чути, спостерігати, відчувати* тощо). У такому разі, як і в ситуації кваліфікувальної авторизації, можливі два зазначені типи взаємодії: авторизована модель вміщує авторизувальну (*Він бачить гори зі свого вікна*) та авторизувальна модель містить авторизовану (*З вікна йому видно гори*);

3) авторизація виявлення (проміжна між авторизацією сприйняття та авторизацією кваліфікації); в авторизувальній моделі беруть участь дієслова *бачити, шукати, виявляти* тощо. Ця модель взаємодіє з двоскладними реченнями, які повідомляють про ознаку предмета, суб'єкт авторизувальної моделі.

Авторизована модель має у своїй структурі експліцитний модус, тобто певну модусну рамку. Способи передавання чужих слів, на думку Г.О. Золотової, пов'язані також із можливостями комунікативних реєстрів.

Т.М. Шмельова розглядає авторизацію як модусну категорію, за допомогою якої викладена в реченні інформація кваліфікується щодо джерел інформації або способів її отримання. Дослідник стверджує, що автор, повідомляючи інформацію, зобов'язаний кваліфікувати її [10, с. 35]. Спеціально виражено чужу інформацію, переказ, цитування; для передавання інформації «від себе» (стандартна форма викладу інформації) показники можуть бути як експліцитними, так і імпліцитними. Авторизаційна характеристика висловлення, на думку Т.В. Шмельової, є обов'язковою, однак присутність її показників у висловлюванні є факультативною. Це можна пояснити, по-перше, принципом «авторизаційного ключа» – поширенням на всі висловлювання тексту вказівки на джерело інформації від початку тексту до «знака переключення» (посилання на інше джерело), а по-друге, досить жорстким співвідношенням диктумного вмісту та характеру його отримання. Загалом погляди Т.В. Шмельової на авторизацію як особливий смисловий шар у реченні збігаються з позицією Г.О. Золотової.

М.В. Всеволодова розглядає авторизацію в межах своєї концепції функційно-комунікативного синтаксису двояко [11]. З одного боку, авторизовані модифікації речення розглянуто нею як окремі реалізації ширшої категорії авторизації, описаної Г.О. Золотовою. Авторизовані модифікації об'єднують речення, ускладнені як власне авторизаційними, так і модусними смислами (оцінкою, персуазивністю). З іншого боку, М.В. Всеволодова вводить авторизацію до диктуму висловлення, визначаючи її як частину його вмісту, що реалізується як типова ситуація та завжди складається як мінімум із двох компонентів: суб'єкта авторизації (авторизатора) та акту авторизації. Авторизація, на її думку, завжди є реалізованою в опозиції, коли інформація, яку передають, кваліфікується мовцем як належна йому чи іншій особі. На підставі цієї опозиції виокремлено два типи авторизації: суб'єктивовану (у якій мовець та авторизатор збігаються) та об'єктивовану (у якій адресант і мовець – різні особи).

Особливу точку зору на опозицію свого й чужого слова в мовленні висловлює Н.О. Козинцева [12]. Семантику вказівки на те, що відомості, які передає мовець, отримані з іншого джерела, тобто не є його власним знанням, учений зараховує до категорії непрямого засвідчення. Семантика авторизації перетинається з категорією засвідчення, проте не збігається з нею. Однак важко погодитись із таким твердженням, адже семан-

тика авторизації є ширшою, ніж засвідчення, і навіть вміщує його. Так, авторизованим може бути як пряме, так і непряме засвідчення. Авторизація загалом – це співвіднесення висловлювання з його джерелом, вказівка на «автора» оцінки, сприйняття, мовлення, думки.

Отже, категорія авторизації являє собою широке поняття, яке дослідники співвідносять як із суб'єктивним планом речення, так і з об'єктивним. Узагальнивши наявні погляди й виокремивши головне, можна дійти висновку, що, по-перше, авторизація є категорією модусу, яка кваліфікує вміщену в ньому інформацію з позиції її джерела як свою або чужу. По-друге, відповідно до цього загальну семантику авторизації можна розподілити на два типи: пряму й непряму. По-третє, авторизація є обов'язковою в плані змісту та факультативною в плані вираження. По-четверте, авторизація завжди утворює нову пропозицію в структурі речення, ускладнюючи його як семантично, так і формально. По-п'яте, авторизована конструкція обов'язково містить як мінімум два компоненти: суб'єкта авторизації (авторизатора) та акт авторизації.

Базовими граматичними компонентами ФСП авторизації є окремі форми (низки форм) і синтаксичні конструкції, об'єднані на підставі спільності семантики – наявності семантичного інваріанта значення засвідчення, що розкриває в усій низці окремих значень семантичних категорій і їхніх варіантів. Саме ця спільність семантики та взаємодія зазначених мовних засобів (їхня сполучуваність/несполучуваність у тексті, можливість заміни одного засобу іншим у певних умовах) дають підстави для виокремлення категорії авторизації в українській мові як семантичного ядра відповідного ФСП.

У складі ФСП авторизації виступають різноманітні граматичні засоби й лексико-синтаксичні конструкції. Спеціальних засобів для вираження семантики співвіднесення висловлювання з його джерелом не існує, тому важко сфокусуватися на певній домінанті поля. Як влучно зазначає В.Г. Адмоні, фактично немає єдиної форми, якою виражали б категорію авторизації. Часто поля такої структури мають розмиті, несфокусовану домінанту, а іноді центр може бути відсутнім [13, с. 79]. Основним принципом організації такого поля є його розбиття на мікрополя. Саме до такого типу належить ФСП авторизації.

Структурно ФСП авторизації можна розділити на два поля:

1) поле, об'єднане семантикою прямого засвідчення (інформацію отримано мовцем із власних спостережень, досвіду чи шляхом умовиводів): *Нами не виявлено достовірного взаємозв'язку між цими показниками;*

2) поле, об'єднане семантикою непрямого засвідчення (інформацію отримано мовцем з іншого джерела або опосередковано власним знанням, думкою, оцінкою мовця): *Але не все так виявилось просто, виявилось, що треба ставити багато питань самому собі, наскільки ми відповідаємо цінностям.*

Семантика прямого засвідчення у свою чергу об'єднує два мікрополя:

а) мікрополе перцептивності (інформацію отримано мовцем із власного чуттєвого досвіду): *Я з перших чисел червня 2014 року перебував у Маріуполі, а в подальшому на всій території Донецької області, де проходили збройні протистояння зі злочинцями, і я не чув жодного разу назву «Равлик»;*

б) мікрополе інференційності (інформацію отримано шляхом умовиводу): *Він стоїть, а коло нього здоровенні мужики. Я відразу здогадався – то московські тайники.*

Семантикою непрямого засвідчення об'єднано три мікрополя:

а) переказування (інформацію отримано мовцем зі слів іншої особи чи з іншого джерела): *Громадянка України Ганна Дурицька, яка стала свідком вбивства російського опозиційного політика Бориса Немцова, розповіла подробиці події в інтерв'ю телеканалу «Доц»;*

б) оцінки (інформацію опосередковано з погляду позитивного/негативного ставлення до неї): *На Сході України дороги набагато кращі;*

в) персуазивності (інформацію опосередковано в аспекті впЗ) євненості/невпевненості мовця в її достовірності): *Без сумніву, розширення окупованих територій лише примножить проблеми Путіна.*

Висновки. ФСП авторизації є системою різномірних семантичних утворень і засобів їх вираження, об'єднаних спільним значенням засвідчення. Очевидно, що категорія авторизації є рамковим засобом, який оформлює всі структури, у яких вміщено додатковий змістовий план, що вказує на інформацію, отриману з певного джерела. Джерелом може бути також безпосередньо мовець. Ставлення до такої інформації суб'єкта мовлення або її зміст зумовлюють інші значення, що ускладнюють семантику авторизації: значення оцінки, персуазивності тощо. Кожне з виокремлених мікрополів має власні засоби вираження, які нерідко перетинаються між собою. Тому можна вести мову про ядро й зону периферії мікрополів.

Використання теорії поля з метою дослідження категорії авторизації є перспективним напрямом, який доцільно поширити в подальшому на виявлення всього розмаїття засобів авторизації та їх структурування в системі ФСП.

Література:

1. Вахек Й. Пражские фонологические исследования сегодня / Й. Вахек ; пер. с англ. Т.Н. Молошной // Пражский лингвистический кружок : сб. статей. – М. : Прогресс, 1967. – С. 100–115.
2. Слюсарева Н.А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н.А. Слюсарева. – М. : Наука, 1981. – 196 с.
3. Гулыга Е.В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е.В. Гулыга, Е.И. Шендельс. – М., 1969. – 184 с.
4. Ломов А.М. Типология русского предложения / А.М. Ломов. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1994. – 280 с.
5. Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е.И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 180 с.
6. Бондарко А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики: на материале русского языка / А.В. Бондарко. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 736 с.

7. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А.В. Бондарко. – 2-е изд. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 208 с.
8. Виноградов В.В. Исследования по русской грамматике / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 560 с.
9. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – М., 2005.
10. Шмелева Т.В. Семантический синтаксис / Т.В. Шмелева. – Красноярск : Красноярский ун-т, 1988. – 43 с.
11. Всеволодова М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: фрагмент прикладной (педагогической) модели языка : [учебник] / М.В. Всеволодова. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 502 с.
12. Козинцева Н.А. К вопросу о категории засвидетельствованности в русском языке: косвенный источник информации / Н.А. Козинцева // Проблемы функциональной грамматики: категории морфологии и синтаксиса в высказывании / отв. ред. А.В. Бондарко, С.А. Шубик. – СПб. : Наука, 2000. – С. 226–238.
13. Адмони В.Г. Система форм речевого высказывания / В.Г. Адмони. – СПб. : Наука, 1994. – 153 с.

Шатилова Е. С. Категория авторизации в аспекте теории функционально-семантического поля

Аннотация. В статье изучены структурные особенности категории авторизации в аспекте теории функционально-семантического поля. Установлены закономерности осуществления межсубъектного взаимодействия. Раскрыта семантическая структура категории авторизации. В рамках функционально-семантического поля авторизации выделены два поля: поле прямого засвидетельствования и поле косвенного засвидетельствования. Они разделены на микрополя на основании способа получения информации. Выяснено, что каждое из выделенных микрополей имеет собственные средства выражения, которые часто пересекаются между собой.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, ядро, периферия, категория авторизации.

Shatilova O. The category of authorization in terms of the theory of functional-semantic field

Summary. The paper studies the structural characteristics of the category of authorization in terms of theory of the functional-semantic field. The study determines the laws of the intersubject interaction, reveals the semantic structure of the category of authorization. Within the framework of functional-semantic field authorization were distinguished two fields: the field of direct and indirect verification. They are divided on micro-fields based on the method of obtaining information. The study defines that each of the selected micro-fields has its own means of expression, which often overlap with each other.

Key words: functional-semantic field, core, periphery, category of authorization.